

№1
МУЗИЧНО-ВОКАЛЬНИЙ СЛУХ
Психофізіологічний аналіз
музично-вокального слуху

В житті людини взагалі, а у вокальному мистецтві, зокрема, велике значення мають органи чуття, завдяки яким нам доступне все багатство психофізіологічних відчуттів, що йдуть від навколишнього світу. Одним з органів чуття є слух. І. П. Павлов у своєму вченні про вищу нервову діяльність розкрив взаємозв'язок між роботою органів чуття і вищих мозкових центрів. З допомогою запропонованого ним методу умовних рефлексів він довів, що провідна роль у взаємовідносинах між організмом в цілому і трудовими та творчими процесами належить центральній нервовій системі — мозкові. Мозок розвивається і вдосконалюється, в свою чергу впливаючи на вдосконалення органів чуття, в тому числі й музично-вокального слуху.

В. І. Ленін говорив: «Інакше, як через відчуття, ми ні про які форми речовини і ні про які форми руху нічого дізнатися не можемо; відчуття викликаються діянням матерії, що рухається, на наші органи чуття»

Всі відчуття, зв'язані з вокально-творчою роботою (розвиток музично-вокального слуху, робота нашої нервової системи, робота м'язів у процесі співу), залежать від збудливості й провідності живих тканин, що складаються з м'язів і нервів.

Звичайно вважають, ніби існує лише музичний слух. Проте вокально-педагогічна практика знає, крім музичного слуху, ще й вокальний. Вокальний слух, на відміну від музичного, що контролює відносну висоту, тривалість і силу звука, контролює його якість, відповідність звучання трактованому образу. Вокальний слух є аналізатором всіх звукових факторів голосу співака.

Кожна людина в більшій чи меншій мірі має музичний слух. А вокального слуху, готового від природи, не має Майже ніхто. Вокальний слух, який полягає в умінні відрізнити правильну співацьку позицію звука від неправильної, високоякісний, художній звук від низькоякісного, треба спеціально виховувати, розвивати.

Що таке слух взагалі і музично-вокальний слух, зокрема, які він має різновидності?

С л у х — це здатність сприймати звукові коливання; це також певне відчуття (сприйняття і уявлення), зв'язане з нашою свідомістю. Провідником цих відчуттів є найтонший слуховий апарат — вухо, яке вловлює і сприймає різні звуки. Спочатку коливання повітря, викликане коливанням якогось тіла, потрапляє з вушної раковини через слуховий прохід на еластичну мембрану — барабанну перетинку — і приводить її в рух. Потім барабанна перетинка передає поштовх трьом невеликим кісточкам — так званим молоточку, наковальні, стремени; стремено, основа якого розташована вже у внутрішньому вусі, приводить в рух особливу рідину, що наповнює лабіринт, і водночас кортієві волокна у завитці. Волокна ці є кінцевими розгалуженнями слухового нерва. Звідси подразнення слухового нерва передається до

мозкових центрів. Шлях, що його проходить звук від кортієвого органа (язичка), приведенного в коливання, до мозку дуже великий і складний.

Останній етап цього шляху підводить звукові збудження до кори головного мозку, яка і є основним центром слухових відчуттів. У здійсненні всіх слухових відчуттів бере участь кора скроневої долі, так званих великих півкуль головного мозку. Тут відбувається аналіз і синтез цих відчуттів.

Музичний слух — це здатність людини сприймати звукові коливання, безпомилково відрізнити правильні інтонації та інтервали від неправильних.

Вокальний слух — це здатність людини чути, сприймати й аналізувати якість голосу, його темброве забарвлення, насиченість і відповідність характеру звука трактованому образу, творові.

Музично-вокальний слух — це високорозвинена музично вокальна культура людського слуха, завдяки якій наше вухо може комплексно сприймати, розрізняти й аналізувати співацький звук як з суто технічного, так і з художнього боку. Музично-вокальний слух є аналізатором усіх звуко-слухових відчуттів і факторів художнього звучання голосу співака. Музичний і вокальний слух можна вдосконалити до абсолютного слуху. Тому слід розрізняти відносний і абсолютний музичний, вокальний та музично-вокальний слух.

Абсолютний слух — це здатність людини впізнавати або відтворювати висоту окремого звука (не порівнюючи його з іншим відтворенням, висота якого відома), а також чути і розрізняти співацький звук як з музичного, технічного, так і з художнього боку.

Відносний слух — це здатність визначати висоту звука шляхом порівняння його з іншим звуком (висотне положення якого відоме), впізнавати або відтворювати музичні інтервали. Існує також абсолютний внутрішньо-слуховий спів і абсолютний внутрішній слух.

Абсолютний внутрішньо-слуховий спів — це здатність співати шляхом уявлення (без фактичного звучання) будь-яку М(Єлодію, пісню, арію, партитуру опери» симфонії тощо.

Абсолютний внутрішній слух — це здатність уявляти музику в свідомості, внутрішньо чути і переживати, не виконуючи і реально слухаючи її, відтворюючи лише в пам'яті при читанні нот або в процесі творчості.

Відомо, що звук може бути різний за тембром. Краса тембру звука — одна з найцінніших його якостей, яка залежить від кількості і якості обертонів, що звучать. Співак мусить уміти так розкласти звук на його складові частини, як хімік розкладає речовину на складові елементи. Цій аналітичній здатності співака ми надаємо надзвичайно великого значення, бо вона допомагає здійснювати контроль за художнім звучанням голосу, отже, й за шляхами його здійснення. Але цього можна досягти лише при наявності музично-вокального слуху, розвивати який повинні всі співаки.

Співак з розвиненим музично-вокальним слухом відрізняється від інших людей не особливою будовою органів слуху, а дією вищих звукових аналізаторів і умовними рефlekсами, виробленими у відповідних ділянках кори головного мозку.

Основні фактори психотехнічного розвитку музично-вокального слуху

Основними факторами психотехнічного розвитку музично вокального слуху є: резонатори (акустика) голосового апарата, резонансовий пункт, вокально-художній звук та його характер, тембр, голосні і слово, а також пам'ять відчуттів. Всі ці фактори у своїй взаємодії під час співу благотворно впливають на розвиток і виховання музично-вокального слуху.

Для виховання останнього велике значення має також слухання першокласних співаків. Проте виховувати слух треба шляхом безупинного повсякденного тренування з педагогом і роботи над собою — слуханням і контролюванням самого себе в процесі співу. Виробляючи культуру і техніку співу, розвиваючи голос і вдосконалюючи художній звук, співак розвиває і вдосконалює музично-вокальний слух, і навпаки. Вміння слухати і контролювати самого себе під час співу є цілком самостійною слуховою здатністю.

Музично-вокальний слух, так само як і весь голосовий апарат співака, бере найактивнішу участь в утворенні вокально художнього звука. Отже, зрозуміло, що, слухаючи й аналізуючи звучання власного голосу, співак, як і його педагог, завжди буде прагнути до кращого художнього звучання, а звідси й до правильності установки голосового апарата, повноти використання його акустичних і психофізіологічних можливостей.

З усього сказаного можна зробити один висновок: тільки маючи високорозвинений музично-вокальний слух, можна навчитися правильно співати. Без нього про це не може бути й мови.

Філірування звука, кантилена і мелодійні прикраси

Коли голос поставлено і розвинено, діапазон його згладжено, можна переходити до роботи над філіруванням звука.

Філірування звука (франц. *filer*) — це технічний прийом поступового посилення, а потім ослаблення звука в процесі співу. Філірування звука будується на поступовій еластичній подачі вокально-дихальної енергії (голосового струменя) в резонансовий пункт, а далі на такому ж поступовому еластичному її ослабленні. Технічно це відбувається при еластичній інтенсивності діафрагми та черевного преса, яка поступово підвищується і понижується, та приляганні вокально-дихальної енергії до резонансового пункту.

Філірування звука — це могутній фактор у розвитку техніки співу, найбільш викінчена форма динаміки. Філірування розвиває силу і носкість звука, робить його еластичним, рухливим, м'яким і динамічним. Дуже важливо у мистецтві співу навчитися правильно виконувати фермати.

Фермата (італ. *fermata*, буквально - зупинка) — знак продовження звучання; у співі — припинення, затримка руху на звуці або паузі. Крім фермати, у нотах зустрічаються ноти з крапкою або двома крапками, а також легатовані або прохідні ноти. Всі ці ноти, як і фермати, слід співати, ніби повторюючи (в думці й звуком) голосну. Цей технічний прийом надає нотам і музичній фразі в цілому особливої викінченості, чіткої ритмічності та художньої рельєфності. І, нарешті, найголовніше, чого мусить прагнути йоден співак, — це кантиленність співу.

Кантилена (італ. *cantilena* від лат. *cantilena* - спів) — співуча мелодія; співучість, мелодійність музики, виконання, співацького голосу.

Кантиленний спів — це спів на однохарактерному звуці, який безперервно тягнеться, ллється, при максимальному використанні резонаторів голосового апарата. Принцип кантиленного співу полягає в тому, що техніка побудови кожного наступного звука має відповідати техніці побудови попереднього. Інакше кажучи, при переході від одного звука до іншого, від першої іноти до наступної голос має звучати в одній точці, на мовній опорі і зберігати однохарактерність звучання. Він має бути абсолютно рівний, однорідний, однакісний. Оволодівши кантиленою, треба вчитися застосовувати у «співі мелодійні прикраси — стаккато, трель, форшлаг, групетто, мордент та ін.

Стаккато (італ. *staccato* від *staccare*, — відривати, відділяти) — вказівка на коротке, уривчасте виконання (спів) звуків мелодії. Один з основних прийомів побудови звука, протилежний легато. Стаккато — це уривчасте Звучання голосу в резонансовому пункті при чіткому, миттєвому відбиванні (відгомоні) діафрагми та черевного преса. Це один з найчастіше застосовуваних технічних прийомів у співі.

Трель (італ. *trillo* від *trillare* — деренчати) — вид мелізму, багаторазове швидко чергування двох суміжних звуків діатонічного або хроматичного звукоряду (основного ступеня і верхнього допоміжного). Трель звучить на

великій і малій секундї з переважним підкресленням акценту голосної на другій верхній ноті даного інтервалу. Поступово прискорюючи і акцентуючи голосну верхньої другої ноти, ми готуємо перехід від природного звучання голосу до трелі, причому більш висока друга нота, яка входить до складу трелі, буде ніби тягуча, видержана; на ній і будується трель. Під час звучання трелі виникає третя нота — обертон, що нагадує трель солов'я.

Форшлаг — (нім. *vorschlag*) вид мелізму, або мелодична прикраса, що складається з одного чи кількох звуків, які передують основному звукові мелодії і виконуються більш короткою долею, ніж основний. Форшлаг найчастіше співається легким звуком, тобто звуком <<дотику>>.

Группетто (італ. *gruppetto*, зменшене від *gruppe* — буквально група) — мелодична прикраса, що складається з 4-5 нот і являє собою чергування основного звука з сусідніми — верхніми та нижніми — допоміжними звуками.

Мордент (італ. *mordente*, буквально — кусливий, їдкий, гострий, від *mordere* — кусати) — мелодична прикраса, що складається з чергування основного звука, потім верхнього або нижнього допоміжного і знову основного. Вміння користуватися мелодичними прикрасами збагачує виражальні засоби співака. Коли співак досконало оволодів кантиленним співом, навчився філірувати кожен звук свого діапазону і виконувати будь-яку мелодичну прикрасу, можна сміливо сказати, що голос у нього поставлений, що він має справжню вокальну школу і може впевнено виконувати будь-який твір, будь-яку оперну партію, — тобто він досяг вокальної досконалості.

ВОКАЛЬНО-ХУДОЖНЯ, СЦЕНІЧНА МОВА

«Найвищі досягнення людської думки, найглибші знання і найпалкіші почуття залишаються невідомими для людей, якщо вони не будуть ясно і точно оформлені в словах. Мова — це знаряддя для висловлення думки», — говорив М. І. Калінін.

Мова — це знаряддя, з допомогою якого люди спілкуються, обмінюються думками і розуміють одне одного. Вона реєструє і закріплює в словах, словосполученнях, реченнях результати роботи нашої думки і є невід'ємним фактором мистецтва співу, засобом розкриття ідейного та художнього змісту музично-вокального твору, сценічного образу, засобом активного впливу на слухача. Принцип вокально-художньої, сценічної мови є основним у науці співу і особливо при постановці й вихованні співацького голосу.

Інтонаційно-звукова мова у співі підпорядковується тим самим законам, що й мова словесна. Щоб навчитися правильно співати, необхідно насамперед, вивчивши свій мовний апарат, навчитися правильно говорити, декламувати, тобто оволодіти декламаційною співацькою мовою.

Спів — це продовжена мова. Мова співака як у житті, так і на сцені має бути виразна, чітка, природна і правильна. Кожен співак мусить контролювати її і говорити вокально правильно не тільки на сцені, а й у житті. Особливо строго треба стежити, щоб не вимовляти слова низько, глибоко, «на корені язика», бо це дуже шкодить голосові й стомлює його. Від правильності вимови образно-дійового емоційного слова залежить барвистість та інтонаційна виразність співацького звука.

Якось у розмові з акторами Великого театру К. С. Станіславський сказав: «Добре вимовлене слово — уже музика, добре проспівана фраза — уже мова». І співакові, і драматичному артистові необхідно володіти кантиленною мелодією мови, міцною артикуляцією, чіткою, певною конфігурацією рота, тобто керувати його зовнішнім малюнком, зумовленим вимовою різних голосних, від яких у свою чергу залежить правильний плин тонування, резонанція і барвистість голосу. Отже, актор мусить уміти говорити на сцені, бо сценічна мова — це наймогутніший засіб впливу на слухача. Від того, як володіє актор сценічною мовою, залежить його майстерність, вміння донести до слухача ідейний зміст і внутрішній світ образу.

Якщо співак так само легко, природно і просто співає, як говорить, то він оволодів вокальною майстерністю. М. І. Глінка, ретельно вивчаючи західноєвропейську музику і популярні тоді італійську та французьку школи співу, зробив висновок про їх значну недосконалість і навіть хибність, піддавши їх нещадній критиці. Спираючись на національний характер російської манери співу, що ґрунтується на виконанні народних пісень, М. І. Глінка заклав основи російської вокальної школи і створив власний метод навчання, головні принципи якого і донині становлять для нас величезний інтерес.

Прагнення Глінки до усвідомленого співу, правдивої, реалістичної, емоційної виразності голосу, до багатства та різноманітності барв у виконанні робить його установки в галузі вокального мистецтва особливо близькими нам.

«В музиці, особливо у вокальній, — говорив М. І. Глінка, — ресурси виразності безмежні. Одне й те саме слово можна вимовити на тисячу ладів, не змінюючи навіть інтонації, ноти в голосі, а змінюючи тільки акцент, надаючи устам то посмішки, то серйозного, строгого виразу. Вчителі співу звичайно не звертають на це ніякої уваги, але справжні співаки, досить нечасті, завжди знають ці ресурси».

Уважно прочитавши «Воспоминания о Михаиле Ивановиче Глинке» А. М. Серова, можна побачити, що основним для Глінки як педагога з вокалу була виразна, справді декламаційна мова. Застосовуючи у співі музичну декламацію, М. І. Глінка вимагав від своїх учнів не співати слово, а вимовляти його, протягуючи при цьому склад, тобто продовжуючи емоційну голосну. Отже, бін вважав, що співацький звук це продовжений звук мови, а спів — продовжена мова. — Величезне значення мають також висловлення з цього ліри воду О. Варламова, О. Даргомижського, М. Мусоргського, ф. Шаляпіна, які зробили великий вплив на дальший розвиток російської вокальної школи. «Учень, — писав О. Варламов, — протягом усього часу свого навчання мусить старанно зважати на правила вимови, яка становить істотну частину співу. Правильна вимова ноти і складу надає співу більше ясності й сили, аніж будь-які зусилля»

О. Даргомижський уявляв собі спів як омузичену мову. Це підтверджують його слова: «Хочу, щоб звук прямо виражав слово, хочу правди!» М. Мусоргський говорив, що, вслухаючись в людську мову, рін відчув її музику і спробував втілити мову-мотив в мелодію, яку хотів би назвати осмисленою, виправданою мелодією.

Співати треба так само просто й легко, як говориш, — заявляв великий російський співак Ф. Шаляпін. До речі, в основу його творчості лягла не чиста вокалізація, а емоційно-виразне інтонування слова, що й принесло йому всесвітню славу. Із цими принципами в галузі вокального мистецтва безпосередньо перегукується й науково-обґрунтована система виховання співаків, створена видатним українським співаком і педагогом, професором Олександром Пилиповичем Мишугою.

Як і Глінка, Мишуга глибоко розчаровується в італійській вокальній методиці. Він не знаходить в ній усвідомлених принципів виховання голосу, відмовляється від суб'єктивних емпіричних прийомів і стає на шлях серйозної науково-дослідної роботи, яка приводить його до розкриття об'єктивних законів художнього звукоутворення і слововимови.

Відомому положенню італійської вокальної школи: «Для того, щоб співати, потрібен голос, голос і голос», Олександр Мишуга протиставляє своє твердження: «Для того, щоб співати, потрібен розум, палке серце, залізна воля і аж потім голос».

— У своїх лекціях в Музично-драматичній школі Миколи Лисенка у Києві Олександр Мишуга підкреслював, що завданням науки співу має бути не лише

розвиток голосу як фізичного матеріалу, який впливає на слух своєю силою і красою, викликаючи певні емоційні враження, а й розвиток його гнучкості та рухливості як засобу для виразної вимови слова. Спів без слів мертвий, слово — це кристалізований прояв думок і почуттів. Мишуга вважав, що спів і вокальна техніка не є самоціллю, а лише засобом для розкриття ідейно-художнього змісту виконуваного твору і треба домагатися, щоб не голос керував співаком, а співак — голосом.

Вимова слів має бути завжди чіткою, динамічною, а головне — осмисленою, близькою (у високій позиції) і темброво високоякісною. Неправильне — глибоке або відкрите — звучання неможливо пов'язати з правильною, близькою слововимовою, бо при цьому неминуче виникає розрив між словом і звуком, які, власне, являють собою діалектичну єдність.

Звук і слово

Роботу над звуком слід починати одночасно з роботою над словом, бо слово в Процесі створення співацького звуку відіграє домінуючу роль. Як ми вже говорили, слово і звук у СПІВІ невіддільні одне від одного — це єдине ціле. Тим-то робота над самим лише звуком неминуче призведе до того, що співак не зуміє передати сенс музично-образних думок, що містяться в слові, змісті, так само як оволодіння самою лише технікою слова не дасть повноцінного художнього звучання.

В широких колах вокалістів, особливо італійців, поширена думка, що для співака важливий насамперед звук, а все інше має другорядне значення. Деякі з наших вітчизняних педагогів теж виховують у своїх учнів переважно звук і приділяють мало уваги тому, як володіти ним, вимовляючи слова і речення в процесі співу, як виражати емоції, закладені в словах, і т. ін.

Ми вважаємо такий погляд і таку практику хибними. Правильна розмовна мова і художній спів, так само як звук і слово, тісно пов'язані між собою.

Отже, мова буде вокально-художньою тільки в разі використання законів співацького звуку; так само і звук буде повноцінний, художній лише тоді, коли буде враховано закони правильної розмовної мови. Адже, повторюємо, спів — це правильно продовжена мова.

Звичайна розмовна мова формується безконтрольно, часто при глибокій вимові голосних і приголосних. Тому з перших днів навчання співу особливу увагу учнів слід звертати передусім на викорінення всіх недоліків у звучанні слів розмовної мови.

Уміти вокально правильно розмовляти (на обпертому диханні і в позиції звуку) у повсякденному житті для співака не менш важливо, ніж уміти правильно дихати й особливо видихати. Вокально правильна мова сприяє художньому звучанню співацького голосу, тоді як звичайна розмовна мова, здебільшого неправильна, заважає цьому, бо йде врозріз з вимогами вокально-художнього звуку. Отже, розвиток сценічної мови необхідно починати паралельно з роботою над технікою побудови вокально-художнього звуку і технікою співування голосних, приголосних та їх сполучень.

Опанувавши техніку формування художніх голосних, приголосних, півголосних, складних голосних та їх сполучень, треба навчитися відчувати й передавати у звуці зміст слів і речень, тобто творчо зв'язувати характер звучання голосу з думкою, вираженою в слові. Тільки за цієї умови співак зможе вільно володіти своїм голосом, усім багатством його барв і відтінків.